

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сорока І. О.

Метою даної статті є вивчення альтернативних способів вирішення господарських спорів загалом та у господарському судочинстві, зокрема, з урахуванням наявних теоретичних напрацювань та положень позитивного права.

Встановлено, що альтернативні способи вирішення спорів відіграють вагомий роль у вирішенні завдань господарського процесу, серед яких пріоритет надано медіації та суміжним процедурам.

Виділено класичну та альтернативну моделі захисту прав учасників господарських взаємин, де окремо звернена увага на ті з них, які реалізуються до провадження у господарських справах, та ті, які продукуються в межах безпосереднього господарського процесу.

Визначені такі критеріїв медіації як правового інституту: позасудова процедура запобігання або вирішення конфлікту; вона є добровільною, конфіденційною, структурованою; реалізується безпосередньо сторонами реального або гіпотетичного конфлікту; обов'язковим каталізатором до реалізації змісту складових цієї процедури виступає медіатор; єдиним способом реалізації медіаційної процедури виступають переговори; обов'язковою юридичною передумовою до проведення медіації виступає укладений договір про проведення медіації; фіксація резолютуючих домовленостей за підсумками проведення медіаційної процедури в угоді за результатами медіації.

Визначені для присудової медіації варіації реалізації змісту: імперативні, альтернативні, факультативні, за умови що той чи інший алгоритм не позбавляє суб'єкта права на доступ до судового захисту.

Встановлено, що з метою забезпечення комплексного захисту прав та інтересів сторін спору в межах господарських відносин український законодавець запровадив одночасно широкі варіативності у поведінці учасників господарського процесу, кожен з яких на будь-якому етапі судочинства отримує медіацію в якості альтернативи класичному судовому процесу з однієї сторони, а також процедуру посередництва за участі судді на стадії підготовки справи до судового розгляду. Висловлені інші узагальнюючі міркування щодо присудової медіації у сучасному господарському процесі.

Ключові слова: господарські спори, господарський процес, альтернативні способи вирішення спорів, медіація, присудова медіація, врегулювання спору за участі судді.

Soroka I. O. Alternative dispute resolution methods in commercial proceedings

The purpose of this article is to study alternative methods of resolving commercial disputes in general and in commercial proceedings in particular, taking into account existing theoretical developments and provisions of positive law.

It has been established that alternative dispute resolution methods play an important role in resolving commercial litigation issues, with priority given to mediation and related procedures.

The classical and alternative models of protecting the rights of participants in commercial relations are highlighted, with separate attention paid to those that are implemented prior to proceedings in commercial cases and those that are produced within the commercial process itself.

The following criteria for mediation as a legal institution have been identified: an out-of-court procedure for preventing or resolving conflicts; it is voluntary, confidential, and structured; it is implemented directly by the parties to a real or hypothetical conflict; the mediator is a mandatory catalyst for the implementation of the content of this procedure; negotiations are the only way to implement the mediation procedure; a concluded mediation agreement is a mandatory legal prerequisite for mediation; the resolution agreements following the mediation procedure are recorded in the mediation agreement.

Variations in the implementation of the content specified for pre-trial mediation: mandatory, alternative, optional, provided that one or another algorithm does not deprive the subject of the right to access judicial protection.

It has been established that in order to ensure comprehensive protection of the rights and interests of the parties to a dispute within the framework of economic relations, the Ukrainian legislator has simultaneously introduced a wide variety of options for the behavior of participants

in economic proceedings, each of which, at any stage of the proceedings, receives mediation as an alternative to classic court proceedings on the one hand, as well as a mediation procedure with the participation of a judge at the stage of preparing the case for trial. Other general considerations regarding pre-trial mediation in modern commercial proceedings are expressed.

Key words: commercial disputes, commercial proceedings, alternative dispute resolution, mediation, post-trial mediation, dispute resolution with the participation of a judge.

Постановка проблеми та її актуальність.

Явища соціального характеру в умовах сьогодення набувають ознак глобальної інтеграції, різностороннього взаємопроникнення культур та звичаїв народів й етнічних груп, як наслідок спостерігається підвищення рівня конфліктності між останніми та безпосередньо між особами в межах задоволення широкого кола інтересів приватної та публічної природи.

Згадані процеси формують виклики для соціуму та правової форми його реалізації у контексті відповідного позитивного законодавства, яке формує правове поле для цивілізованого вирішення таких конфліктів. Разом з тим, пропонуються усталені форми, які чітко визначають межі та зміст поведінки суб'єктів при здійсненні права на захист й реалізації юридичної процедури захисту порушеного, оспореного чи невизначеного права в рамках, передовсім, регламентованих відповідним процесуальним законом.

Держава, створюючи правові механізми в реалізації права на захист будь-якої особи, дотримується формалізації такої процедури або ж визначення загальних правил у здійсненні такого права, покладаючи вибірковість у застосуванні відповідного механізму на уповноважену особу.

У зв'язку з цим виникає питання щодо розмежування класичної процедури захисту, регламентованої процесуальним законом, або ж альтернативної процедури, яка чіткій регламентації в межах позитивного права не піддається. Більше того, правозастосовна практика надає привід говорити про множинність альтернативної процедури захисту відповідного права, а іноді й про певні гібриди у поєднанні з класичною формою.

Оскільки локомотивом добробуту населення в цілому та окремої людини є стан розвитку економіки, а відповідно і сприятливий клімат для ведення господарської діяльності, то наявність механізму оперативного та дешевого засобу вирішення конфліктів у цій сфері має стати запорукою до швидкого прогресу суспільства.

Викладене актуалізує вивчення природи альтернативних способів вирішення спорів у господарському судочинстві з огляду на положення чинного вітчизняного законодавства з перспективою його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання альтернативних способів вирішення спорів у господарському судочинстві було предметом вивчення низки вчених-правників, серед яких необхідно відзначити: Ю.О. Фідря (теоретичні та практичні аспекти альтернативних способів вирішення спорів) [1], Л.М. Ніколенко (порівняльно-правовий аспект примирних процедур при вирішенні господарських спорів) [2], О.Ю. Поклонська [3] та А.Б. Толстих [4] (сутність медіації як альтернативного способу вирішення господарських спорів), К.О. Алімов, М.Д. Ковальова (сутність медіації як альтернативи судовому розгляду в цивільному процесі) [5], Л. Мелех (медіація у господарському судочинстві) [6].

Викладені наукові праці актуалізують пізнання сутності альтернативних способів вирішення господарських спорів загалом та у господарському судочинстві, зокрема, на що буде звернена увага у цьому дослідженні.

Метою даної статті є вивчення альтернативних способів вирішення господарських спорів загалом та у господарському судочинстві, зокрема, з урахуванням наявних теоретичних напрацювань та положень позитивного права.

Виклад основного матеріалу. Класична модель судового захисту прав та інтересів учасників суспільних відносин має низку факторів обтяжуючого характеру, що пов'язане з формальними та змістовними ознаками саме такої форми захисту, яка детермінована у відповідних процесуальних законах. Особливого забарвлення набуває це питання у контексті реалізації права на захист господарюючих суб'єктів, які потребують додаткових важелів впливу на контрагентів як в розрізі існуючих, так і гіпотетичних прав, що можуть сформувати коло інших суспільних відносин в різних сферах господарювання.

Обрання вектору руху України у канві світової та європейської інтеграції сприяли започаткуванню і подальшому розвитку різних інститутів матеріального та процесуального характеру, які у повній мірі могли б забезпечити реалізацію права на захист, у тому числі й у сфері господарських відносин. Одним з вагомих кроків у даному напрямі стало прийняття та реалізація Плану дій для України Ради Європи на 2018–2021 рр., схваленого Комітетом міністрів Ради Європи 21 лютого 2018 року. Останнім документом запропоновано вирішення проблем

організаційного, економічного, правового, гуманітарного характеру у сфері правосуддя, зокрема шляхом впровадження та подальшого розвитку різноманітних альтернатив для класичної судової форми вирішення спорів, в числі яких й медіація. Остання, до речі, сприймається в якості самодостатньої конструкції врегулювання спору без участі третіх осіб, до яких медіатор не відноситься.

У контексті наведеного доречною є класифікація альтернативних способів вирішення спорів на базові, похідні та гібридні. При цьому до базових відносяться переговори, медіація, арбітраж, похідні представлені серед інших примиренням, спрощеним судом присяжних та врегулюванням спору за участі судді. Такий підхід чітко відмежовує медіацію як таку, у тому числі присудову, від врегулювання спору за участі судді, де остання форма вирішення розглядається як окремий альтернативний спосіб [1, с. 245–246]. В площині подовження наведених висловлювань доречним є виокремлення примирних процедур у структурі альтернативних способів вирішення спорів [2, с. 28–29], однак варто надати їм окремого значення у змісті господарського процесу з чітким відмежуванням від інших альтернативних способів вирішення спорів з чітким відмежуванням підстав застосування й наділенням більшою диспозитивністю сторін провадження в рамках процесуального закону.

Серед нормативно-правових актів, які на міжнародному та національному рівні були покликані запроваджувати елементи медіаційних процедур, як позасудової форми вирішення спорів, варто відзначити Директиву Європейського парламенту і Ради Європи 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах», Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну примирявальну процедуру» 2002 року, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про сімейну медіацію» 1998 року, Цивільно-процесуальний кодекс Франції, у Закон Німеччини «Про підтримку медіації та інших форм позасудового врегулювання конфліктів», Закон Румунії «Про медіацію в цивільних справах», наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 року № 892 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва», спільного наказу Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 року № 172/5/10 «Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину»».

Доленосним у питанні запровадження медіації у сферу правового регулювання в межах вітчизняного правового поля стало прийняття та набрання

чинності Законом України «Про медіацію». Останній чітко визначив критерії медіації як правового інституту: позасудова процедура запобігання або вирішення конфлікту; вона є добровільною, конфіденційною, структурованою; реалізується безпосередньо сторонами реального або гіпотетичного конфлікту; обов'язковим каталізатором до реалізації змісту складових цієї процедури виступає медіатор; єдиним способом реалізації медіаційної процедури виступають переговори; обов'язковою юридичною передумовою до проведення медіації виступає укладений договір про проведення медіації; фіксація резолютуючих домовленостей за підсумками проведення медіаційної процедури в угоді за результатами медіації. Не менш вагомою складовою в змісті правового режиму медіації є окреслення її підґрунтя, що включає такі принципи як добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації. Вказані риси створюють передумови до поширеного застосування медіації у різноманітних справах предметної спрямованості й включення елементів імперативності в структуру процесуальної поведінки сторін, тим самим заохочуючи учасників спору до зваженої та раціональної поведінки як у власних приватних інтересах, так і в розрізі інтересу публічного [5, с. 105–106].

У контексті предмету даної роботи вартою додаткової уваги є Директива Європейського парламенту і Ради Європи 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» (надалі — Директива), метою є спрощення доступу до способів альтернативного вирішення спорів та сприяння мирному врегулюванню цивільних та господарських спорів, як наслідок, заохочення використання медіації та забезпечення збалансованих взаємовідносин між медіацією та судочинством. До того ж ст. 5 Директиви створює передумови до розвитку інституту присудової медіації, зокрема надаючи вже після відкриття провадження по справі сторонам в якості інструменту до вирішення спору медіаційну процедуру. Більше того, суд може популяризувати медіацію, як спосіб вирішення спору, запросивши сторони відвідати інформаційну сесію з питань використання медіації, за умови публічності та презентації такої. При цьому варіації реалізації змісту присудової медіації в межах наведених нормативних приписів різноманітні: імперативні, альтернативні, факультативні, за умови що той чи інший алгоритм не позбавляє суб'єкта права на доступ до судового захисту.

Цивільно-процесуальний кодекс Франції у титулі «Посередництво» фактично пропонує судді за згодою сторін запропонувати вирішення спору за посередництва третьої особи, якою може бути й сам суддя. При цьому французьке законодавство відмежовує процедури посередництва за участі судді в якості третьої особи та інших суб'єктів, які набувають означеного статусу. Так, посередництво за участі судді здійснюється у порядку скороченої змагальної процедури, а участь інших суб'єктів в якості третьої особи проєктується у площину посередницької (медіаційної процедури).

За наявним підходом присудова медіація відноситься до активної медіації, якій протистоїть класична медіація, що ґрунтується на ступені залучення медіатора до участі у подібній посередницькій процедурі [7, с. 93-94]. Більше того, окремі дослідники вбачають в присудовій медіації частину судового процесу, що інтерполює диспозитивність поведінки суду з однієї сторони та сторін з іншої [8, с. 143-144]. З наведеною аргументацією варто погодитись, що в певній мірі перегукується з положеннями розглянутої Директиви та процесуальним законодавством Франції. Іншим критерієм відмежування класичної та присудової медіації може стати процедурний чи процесуальний статус медіатора (посередника) в кожному із різновидів медіації (посередництва). При цьому досить чітко відмежовуються як загальні риси такої особи в межах Закону України «Про медіацію», так і спеціальні, передбачені процесуальним законодавством.

Серед літературних джерел прийнято розрізняти класичну німецьку модель присудової медіації, яка фактично інтегрована в структуру класичного судового процесу й передбачає залучення в якості посередника судді з певним правовим статусом [9, с. 196–197]. Нідерландська модель присудової медіації є фактичним включення альтернативної ланки вирішення спору у вигляді класичної медіації під час розгляду справи в класичному судовому процесі, де сторони отримують повноцінну медіаційну процедуру з відповідним наслідками [10]. Відмінністю між двома видами присудової медіації є форма її реалізації та наявність резолютуючого документу у вигляді мирової угоди чи медіаційної угоди.

Включення у господарське процесуальне законодавство України положень присудової медіації відтворило тенденцію оновлення форм та способів вирішення спорів незалежно від юрисдикції таких. При цьому зміни у адміністративному, цивільному та господарському процесуальному законодавстві є релевантними, що цілком узгоджується зі змістом проаналізованих положень Директиви.

Господарський процесуальний кодекс України (надалі — ГПК України) оперує категоріями двох видів посередництва: медіація та врегулювання спору за участі судді. Детальний аналіз нормативних приписів даного нормативного акту свідчить про імплементацію в його змісті одночасно двох розглянутих моделей присудової медіації: німецької (французької) та нідерландської. Тобто, з метою забезпечення комплексного захисту прав та інтересів сторін спору в межах господарських відносин законодавець запровадив одночасно широку варіативність у поведінці учасників господарського процесу, кожен з яких на будь-якому етапі судочинства отримує медіацію в якості альтернативи класичному судовому процесу з однієї сторони, а також процедуру посередництва за участі судді на стадії підготовки справи до судового розгляду.

У літературі раціонально відзначено визначальні риси медіації при вирішенні конфліктів між суб'єктами господарювання, серед яких: економія часу та ресурсів, збереження ділових взаємин з контрагентами, конфіденційність, самостійне прийняття рішення, максимально доречне задоволення інтересів всіх сторін конфлікту, спрощеність процедури [3, с. 173-174]. З іншого боку медіація виокремлюється з поміж інших альтернативних способів вирішення господарських спорів також, окрім зазначеного, через поширене використання її саме у корпоративних спорах за кордоном, економії коштів і часу з Державного бюджету на функціонування господарського судочинства, створення економічно вигідного клімату для функціонування суб'єктів господарювання [6, с. 213-214].

До того ж у відповідності до ГПК України присудова медіація у формі посередництва за участі судді характеризується такими ознаками: ухвала суду в якості процесуального документу резолютує як її призначення, так і припинення; процесуальним законом пропонуються спільні та сепаратні зустрічі сторін спору; варіанти вирішення спору, які пропонує суддя, ґрунтуються на наявній судовій практиці в аналогічних спорах, у тому числі змодельованих алгоритмах можливих шляхів мирного врегулювання спору; суддя хоч і має активну позицію посередника, однак не надає оцінку доказам, не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації; відсутнє традиційне для процесуальної форми технічне супроводження засідань в рамках медіації та не ведеться протокол процесуальної дії (певна аналогія з французькою моделлю скороченої змагальної процедури); строки проведення медіації в рамках господарського процесуального законодавства обмежені

строком в тридцять днів без можливості пролонгації; сторони медіації представлені лише позивачем та відповідачем за відповідною господарською справою; медіаційна угода за таким обставин набуває втілення процесуального документа у формі мирової угоди.

Висновки. Отже, в межах даного дослідження вивчені альтернативні способи вирішення спорів загалом та у господарському судочинстві, зокрема, де більше уваги приділено саме медіаційним процедурам.

Виділено класичну та альтернативну моделі захисту прав учасників господарських взаємин, де окремо звернена увага на ті з них, які реалізуються до провадження у господарських справах, та ті, які продукуються в межах безпосередньо господарського процесу.

Вказано на превалювання та принагідність медіаційних процедур та суміжних інститутів, які уособлюють альтернативні способи вирішення господарських спорів. Серед критеріїв медіації як правового інституту виділено: позасудова процедура запобігання або вирішення конфлікту; вона є добровільною, конфіденційною, структурованою; реалізується безпосередньо сторонами реального або гіпотетичного конфлікту; обов'язковим каталізатором до реалізації змісту складових цієї процедури виступає медіатор; єдиним способом реалізації медіаційної процедури виступають переговори; обов'язковою юридичною передумовою до проведення медіації виступає укладений договір про проведення медіації; фіксація резолютуючих домовленостей за підсумками проведення медіаційної процедури в угоді за результатами медіації.

Для присудової медіації відзначені варіації реалізації змісту: імперативні, альтернативні, факультативні, за умови що той чи інший алгоритм не позбавляє суб'єкта права на доступ до судового захисту. Проаналізовано та відзначено характерні риси німецької (французької) та нідерландської моделей присудової медіації.

З метою забезпечення комплексного захисту прав та інтересів сторін спору в межах господарських відносин український законодавець запровадив одночасно широку варіативність у поведінці учасників господарського процесу, кожен з яких на будь-якому етапі судочинства отримує медіацію в якості альтернативи класичному судовому процесу з однієї сторони, а також процедуру посередництва за участі судді на стадії підготовки справи до судового розгляду. Висловлені інші узагальнюючі міркування щодо присудової медіації у сучасному господарському процесі.

Література

1. Фідря Ю.О. Альтернативні способи вирішення спорів: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2024. Вип. 86: ч. 2. С. 242–247.
2. Ніколенко Л.М. Примирні процедури при вирішенні господарських спорів: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2025. Вип. 87: ч. 2. С. 24–30.
3. Поклонська О.Ю. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 172–174.
4. Толстих А.Б. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2022. Вип. 71. С. 177–180.
5. Алімов К.О., Ковальова М.Д. Медіація як альтернатива судовому розгляду в цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 104–107.
6. Мелех Л. Окремі питання медіації у господарському судочинстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 7. № 2. С. 209–215.
7. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92–100.
8. Яковлев В.В. Присудова та позасудова медіація: основні ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2017 р. Випуск 26. С. 139–151.
9. Цувіна Т.А. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 195–200.
10. Бартусяк П. Присудова медіація: досвід Нідерландів. *Chernivtsi Law School: веб-сайт*. URL: <http://surl.li/wdrz>.

Сорока І. О.,
доктор філософії,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Дата надходження статті до редакції: 19.11.2025

Дата затвердження статті до друку: 22.12.2025

Дата публікації статті: 31.12.2025